

Микола Лицур

ТРАДИЦІЙНЕ РИБАЛЬСТВО ГАЛИЧНИНИ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХ СТ.: ЗАБОРОНЕНІ ЗНАРЯДДЯ ТА СПОСОБИ ВИЛОВУ

Традиційне рибальство Галичини становить окремий, але доволі своєрідний аспект матеріальної культури населення даного регіону. Воно поєднувало цілий комплекс різноманітних знарядь та способів вилову риби, які вимагали неабиякої професійної майстерності, витривалості та спритності. Проте, попри певне захоплення, традиційне рибальство, містило у собі й негативний аспект. Останній пов'язувався насамперед з використанням таких знарядь та способів риболовлі, що значною мірою були причиною масового знищення річкової фауни. Багато з них, зокрема, вилоподібні ості, отрута, використовуються і в наш час, хоча офіційно заборонені. З'ясування їх природи є необхідним для ефективнішої боротьби з браконьерством. Власне цим обумовлюється актуальність даного дослідження.

В етнографічній літературі дана проблема висвітлена недостатньою мірою. Варто відмітити, насамперед, працю українського професора В. Шухевича, де він детально описує рибальські знаряддя, багато уваги приділивши, зокрема, виготовленню та застосуванню остей [5]. У публікації В. Кульматицького [7] дано характеристику не лише знарядь, а й способам вилову дунайського лосося в Черемоші. Причому автор описує сезонну риболовлю (літню й зимову). Дане дослідження має не лише економічний, а й етнологічний характер. З наукової точки зору цінною є брошура М. Знамеровської-Пруфферової [11], у якій вона подає класифікацію остей, що засвідчує їхню неабияку поширеність та різноманітність.

Названі праці, переважно, невеликі за обсягом, але цінні тим, що їх автори безпосередньо стикалися з рибальським промыслом, а тому могли об'єктивно не лише відобразити, а й проаналізувати зібраний матеріал.

Насамперед, зазначимо той факт, що дуже поширені в Західній Україні знаряддя та способи рибальства, якими так захоплювались вище названі автори, були заборонені. Законом про рибальство від 31 жовтня 1887 р. параграфи 54-62 [9, с. 19-21], та статей 54-56 Закону про рибальство від 7 березня 1932 року [10, с. 587]. У рибній ловлі заборонялось використовувати вибухові, отруйні та одурманюючі матеріали, сталі (постійні) знаряддя, що перегороджували повністю русло річки, та знаряддя, які завдавали фізичної шкоди риbam. Крім того, місцевій владі дозволялося уточнювати списки заборонених знарядь для певної території, якщо останні становили загрозу для раціонального рибного господарства. Так, у циркулярі Станіславського воєводи від 20 березня 1926 р. зазначалося, що на території місцевого воєводства забороняється вживання лясок, відгородок та деяких інших пристроїв [1, с. 25]. Парадокс полягав у тому, що за словами В. Кульматицького, ці заборони існували виключно на папері [6, с. 15].

Одними з найпоширеніших традиційних знарядь для вилову риби в Галичині були ості. Їх умовно можна поділити на два типи: великі та малі. Перші застосовувалися переважно для вилову голватичі (місцева назва дунайського лосося), другі – для форелі, марен, кленів. Остє складалася з двох частин: металевого наконечника та довгої дерев'яної ручки – остивна. Наконечник був вилоподібної форми з трьома та більше зубами, на яких з двох сторін знаходилися зазубрини, спрямовані до основи. Довжина зубів становила 7-20 см. Остивно дуже часто обпалювали на вогні, щоб воно набуло чорного кольору. У такому випадку воно було малопомітним для риби. Довжина ручки становила 2-4 м. Іноді

виготовляли так звані “летючі” ості [5, с. 251], що використовувались виключно для вилову головатиць. Їхня особливість полягала в тому, що на кінці остивна залишали 1-2 кільця гілок з хвосою, що не дозволяли пораненій рибі втекти.

Виллов риби остями відбувався виключно вночі при світлі особливого смолоскипа – “лучниці”. Вона являла собою стовбур молодій добре висушеної смерічки довжиною 2-3 м та товщиною посередині 10-15 см. Верхній кінець “лучниці” розколпався по довжині на дрібні щепи, поміж які вставлялися також добре просмолені тріски. Ловили остями рибу переважно кілька осіб, які ставали впоперек річки і рухалися проти чи за течією. При цьому, запалені “лучниці”, що були перев’язані ремінцями, притримували лівою рукою, а в правій тримали ості. Коли ость потрапляла в головатицю, то рибалка або відпускав знаряддя (“летючу” ость), або навпаки, притискав рибу до дна, а потім виймав. Деякі гуцули (с. Зелене) для освітлення річки використовували ліхтарні з кільканадцятьма свічками [7, с. 4], що були менш помітні для жандармів та рибальської сторожі. Ості використовували на Черемоші і в зимовій рибалці на човнах, що починалася у грудні і тривала до повного покриття річки кригою.

Зауважимо той факт, що колочі знаряддя були характерними не лише для Галичини. Так, на Волині і досі існує традиційний вид озерного рибальства з використанням остей “на посвет” [3, с. 213]. У гирлі Дніпра та Південного Бугу застосовувалися удосконалені, схожі за будовою сандолі [4, с. 77].

Використання остей приховує в собі й значну небезпеку. Вона полягає в тому, що це знаряддя часто призводило до нанесення ран рибі, внаслідок чого виникали та поширювалися інфекції. Останні призводили до масового вимирання річкової фауни [2, с. 180]. Саме з огляду на такий негативний контекст ості були заборонені у Польській державі. Попри те, деякі науковці [7, с. 3] намагалися виправдати їх застосування з економічної точки зору. Обґрунтовувалась думка, що специфіка гірських річок виключала можливість ефективного вживання інших способів.

До шкідливих знарядь належали також ґрунтівки. Це різновид вудки призначений для ловлі риби на дні. Їх використовували на тихих заводях та плесах, що виникали біля водоспадів. Щоб поліпшити ефективність цих знарядь до них часто замість одного прикріплювали від кількох до кільканадцяти гачків, що спричиняло значну шкоду рибі. В зв’язку з цим неодноразово лунали заклики до заборони ґрунтівок [8, с. 201-202].

Забороненими були не лише знаряддя, а й певні способи вилову риби. До таких належить, насамперед, використання вершки (ліски) з перегородженням течії річки. Вершка – це знаряддя переважно пірамідальної форми, її основу становила чотирикутна дерев’яна рама, до якої прибивалися ліщинові прутья. Передній край, введений всередину, мав отвір, через який риба потрапляла в пастку. Висота цього знаряддя становила 70 см, ширина – близько 1 м, довжина – до 4 м [7, с. 14]. Шкідливість вершки полягала у способі застосування. Як правило, її ставили посередині річки, а від двох берегів зводили до неї кам’яні валки. Таким чином, перегороджувалась вся річка, а тому риба обов’язково потрапляла в пастку. На додаток, інколи над вершкою ставили перепону з гілок смереки чи ялини, щоб головатиця чи форель не змогли перестрибнути її. Додамо, що вершки використовувались переважно під час нересту, що суворо заборонялося.

В невеликих гірських річках та потоках був поширений ще один цікавий, але офіційно заборонений спосіб рибальства. Його суть полягала в наступному. Деякі селяни, що жили поблизу річок, заздалегідь підготовляли дно русла річки для відвертання води в правий або лівий бік [2, с. 181]. По обох берегах вони робили штучні печери, затоплювали дерева з гіллям тощо. Такі сховища робилися з розрахунку, що на одному березі вони

знаходилися вище течії води, а на іншому нижче. За такого розташування рибалка відвертав воду від затопленого берега і спрямовував її до протилежного, де вона неодмінно попадала печерах. Через декілька днів він знову змінював напрямок течії річки.

Під час нересту популярним був вилов головатиці руками [7, с. 10]. На території гирла рибу заганяли камінням до наперед визначеного потічка, де декілька рибалок спритно виловлювали її руками. Як правило, рибу намагалися спіймати знизу і притиснути до грудей. В такий спосіб ловили переважно головатиць вагою від кількох до кільканадцяти кілограм.

Окрім вище перерахованих традиційних знарядь та способів рибальства, що негативно впливали на стан річкової фауни, у першій третині ХХ ст. певного поширення набувають матеріали, які до цього часу практично не застосовувалися для вилову риби. Серед останніх провідне місце належало динаміту [6, с. 13]. Його використання призводило до повного винищення малька та дрібних риб. місцевому населенню було не важко дістати динаміт, оскільки останній застосовували для розчищення річок, від заторів після повені. Місцеві селяни завжди були помічниками на таких роботах. Окрім динаміту, були свідчення про застосування ручних гранат [1, с. 22зв].

Негативну дію на довкілля справляло використання отрути. Цікавим є той факт, що на початку 30-х років минулого століття в Станіславському воєводстві у вільному продажі була сильнотоксична отруйна речовина Anamirta-Cocculus [8, с. 202].

Шляхи боротьби із використанням вищезгаданих знарядь та способів вилову риби були різними. Лунали заклики до заборони вилову риби у період від заходу до сходу сонця (що само собою виключало можливість використання остей). Крім того, пропонувалось збільшити охоронний термін цінних порід риб під час нересту. Поряд з цим, місцевим органам влади рекомендувалося посилити нагляд над річками, збільшити платню рибальській сторожі, а також значно підвищити розмір штрафу за браконьєрство [1, с. 21].

Проте, навіть юридичне оформлення цих пропозицій не змогло викоринити з рибальства тих традиційних елементів, що склалися протягом багатьох століть. Натомість, більш ефективним виявилось використання навиків місцевих рибалок не лише для піднесення рибного господарства регіону, а й переведення його в раціональне русло. Звичайно, мова не йшла про “новітні” засоби – динаміт, отруту тощо. Залучення орендарями та власниками приватних рибальських угідь в якості своїх помічників професійних рибалок мало два позитивні наслідки. З одного боку, це забезпечувало потребу останніх у рибі і цим самим зменшувало число браконьєрів. З другого боку – їх досвід та навик у поєднанні з належним зарибненням річок створювало умови для ефективного розвитку рибного господарства на теренах Галичини.

У першій третині ХХ ст. рибне господарство Галичини перебувало в стані стагнації, якщо не занепаду. Причиною цього місцева влада вважала значне поширення браконьєрства, для боротьби з яким було на законодавчому рівні здійснено ряд заходів. Для етнології заборонені традиційні знаряддя та способи вилову риби, не зважаючи на їхній негативний контекст, були і залишаються цінним джерелом для вивчення матеріальної культури населення даного регіону.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 6, Оп. 2, Спр. 47. – Арк. 205

2. Великохатко Ф. Риби Лемківщини // Наук. записки Українського технічно-господарського інституту. – Т. XX. – Мюнхен, 1970. – С. 169-184.
3. Моздир М. Один із давніх видів поліського рибальства “на посвет” // Записки НТШ. Праці секції етнографії і фольклористики. – Т. CCCXXX. – Львів, 1995. – С. 212-215.
4. Скуратівський В. Т. Традиційне і сучасне рибальство на Півдні України // Народна творчість та етнографія. – 1979. – № 6. – С. 76-80.
5. Шухевич В. Гуцульщина. – Верховина: Гуцульщина, 1997. – Т. 1. – Ч. 1-2. – 350 с.
6. Kulmatycki W. Głowacica z punktu widzenia ochrony przyrody. – Kraków, 1931. – 16 s.
7. Kulmatycki W. O połowie głowacicy w Czeremoszu. – Warszawa, 1930. – 23 s.
8. Orzechowski A. Ochrona rybołówstwa w Karpatach Wschodnich // Ankieta w sprawie Karpat Wschodnich. – Warszawa, 1932. – S. 200-205.
9. Ustawa krajowa // Nowicki M. O rybach dorzeczy Wisły, Styru, Dniestru i Prutu w Galicyi. – Kraków, 1989. – S. 6-27.
10. Ustawa z dnia 7 marca 1932 r. o rybołówstwie // Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1932. – № 35. – S. 583-598.
11. Znamierowska-Prüfferowa M. Ości rybackie. Próba klasyfikacji ości Północno-Wschodniej Polski. – Wilno, 1939. – 14 s.

А н о т а ц и я

Автор рассматривает традиционные методы и запретные орудия рыбной ловли в Галиции представляющие собой своеобразный аспект материальной культуры края первой трети XX в.

Ірина Дмитрук

ГОСПОДАРСТВО ГУЦУЛІВ В ЕТНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ КІНЦЯ ХІХ-ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Матеріальна культура – це конкретно-історичне явище, яке, будучи продуктом розвитку певного народу, нації, етнографічної групи, є важливим джерелом вивчення етністорії. Вона тісно пов'язана з духовною культурою, оскільки людина постійно перебуває під впливом різноманітних вірувань і традицій, які супроводжують її протягом усього життя.

У гуцулів сформувалися свої особливості матеріальної культури, яка зумовлена специфікою проживання. Гори спонукали гуцула бути більш витривалішим і навчили виживати у непростих умовах. Це відбилося на роді їх занять та господарстві.

На жаль, дана проблема не знайшла належного висвітлення у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Були спроби узагальнити наявний матеріал, але ці праці, зазвичай, торкалися усіх сфер життя гуцулів і їх заняття розглядалися у комплексі з іншими питаннями. Тому мета наукової розвідки полягає в тому, щоб детально проаналізувати рівень дослідження господарства гуцулів в етнографічних працях кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Вивчення етнографії Гуцульщини розпочалося ще у середині ХІХ ст. У загальних рисах визначає територію розселення гуцулів, бойків і лемків у Галичині Й. Левицький у своїй “Граматичі”. Найсерйозніше підійшов до питання про карпатські етнографічні групи українців П. Шафарик у статті “Гуцули, татрянські горці”. Хоча й тут було чимало неконкретного, гіпотетичного, сумнівного і помилкового, але наукова позиція вченого, намічені ним основні орієнтири дослідження чи не в найбільшій мірі спричинили до